

Het verdwijnen van een linguïstisch taboe: variatie en groei van de syntactische complexiteit van de NP

FREEK VAN DE VELDE

In zijn commentaar op mijn stuk merkt Ad Foolen terecht op dat er zich sinds kort een ingrijpende verandering aan het voltrekken is in de taalkunde: er is een linguïstisch taboe weggefallen. Tot voor kort was het heel fout om te beweren dat talen, of historische taal-fasen, onderling konden verschillen in grammaticale complexiteit. Dat ‘heilige huisje’ van de gelijkheid der talen, verdedigd door tal van grote 20^e-eeuwse taalkundigen zoals Boas, Sapir, Whorf, Chomsky en Greenberg (zie Perkins 1992: 55-64; Lightfoot 1999: 40-41), was trouwens ingegeven door edele motieven: achter het idee dat talen niet allemaal *gelijk* zijn, ging immers vaak ook het idee schuil dat ze niet *gelijkwaardig* zijn, en de niet-Indo-Europese talen kwamen er dan altijd bekaaid van af: primitieve talen van primitieve volkeren, die intellectueel verre ten achter waren bij de cultuurtaalsprekers in de beschaafde landen. Dat standpunt is bijvoorbeeld te vinden in Jespersen (1894).¹

Recent is een beetje de klad gekomen in de opvatting van de gelijkheid van de talen (zie Sampson 2009b voor een goed gedocumenteerd stuk). Er wordt langs verschillende zijden geknaagd aan het idee. Allereerst is er natuurlijk de stelling dat de bewijslast niet ligt bij wie aanneemt dat talen kunnen verschillen in complexiteit, maar net bij wie wil verdedigen dat talen allemaal precies dezelfde complexiteit hebben in hun grammatica (zie McWhorter 2001: 131). Wat de discussie beslist vooruit geholpen heeft zijn pogingen om het begrip complexiteit beter te definiëren (zie bijvoorbeeld Perkins 1992, Dahl 2004, Hawkins 2004 en verschillende artikelen in Sampson e.a. 2009).² Ten tweede is er in de voorbije decennia veel vooruitgang geboekt in de taaltypologie, waaruit gebleken is dat talen aanzienlijke verschillen kunnen vertonen, en dat er weinig universele categorieën bestaan (zie o.a. Croft 2001; Evans & Levinson 2009; Haspelmath 2010, en een uitvoerige discussie op de mailing list FUNKNET in maart 2010).³ Ten derde heeft ook de historische taalkunde, die zich tegenwoordig weer lijkt te mogen verheugen in een groeiende acade-

- 1 In dit boek trapt Jespersen zelf een ander heilig huisje in, namelijk het 19^e-eeuwse idee reçue dat de klassieke talen met hun flexierijkdom geavanceerder en dus beter waren dan het Engels, en Jespersen argumenteert omstandig en vaak op een ingenieuze manier dat het precies andersom is, namelijk dat isolerende talen als het Engels en het Chinees veel efficiënter zijn. Maar de talen uit wat ik nu maar even de donkere binnenlanden van Zwart-Afrika zal noemen, daar heeft Jespersen een minder hoge pet van op, en met die opinie stond Jespersen in 1894 beslist niet alleen.
- 2 Dat neemt niet weg dat er nog veel onduidelijk is. Zo is er op dit moment nog discussie of talen met veel taalcontact nu net complexer of eenvoudiger worden.
- 3 De discussie is gearchiveerd op <http://listserv.linguistlist.org/cgi-bin/wa?A1=ind1003&L=funknet>.

mische belangstelling, argumenten aangeleverd voor het idee dat complexiteit kan groeien (zie Deutscher 2000; Heine & Kuteva 2007).⁴

Betekent dit nu dat de groei van de NP met een kavel voor kopbepalingen (en zoals in Van de Velde 2009a geargumenteed wordt eerder ook met andere kavels) laat zien dat ook in het Nederlands de taalstructuren complexer zijn geworden? Ik wil niet beweren dat oudere fasen van het Nederlands primitiever waren, en al helemaal niet dat de taalgebruikers niet tot complexe constructies in staat waren, een opinie die soms doorschemert in taalkundige stukken, zoals Weerman (1986) laat zien. De NP mag dan wel complexer geworden zijn, daartegenover staat dan weer het verlies van complexiteit in het flexionele domein. Anderzijds blijkt de toename van complexiteit in het nominale domein niet ten koste te gaan van complexiteit in het verbale domein: modale hulpwerkwoorden zijn veel-er toegenomen dan afgenomen, en hetzelfde geldt voor de zinsadverbia. Dat het verbale en het nominale domein communicerende vaten zijn (zie Capell 1965 voor de theoretische achtergrond), wordt door de Nederlands data niet ondersteund.

Hoe moet de groei in die domeinen dan wel begrepen worden? Ik denk zelf dat het Nederlands sinds lang aan een reorganisatie van zijn grammatica bezig is, die je 'de opkomst van het frasale niveau' zou kunnen noemen. De zin bestond in het Proto-Indo-Europees en het Protogermaans nog uit bij elkaar geplaatste, afzonderlijke woorden, rechtstreeks, zonder het intermediaire niveau van de woordgroepen. Die woorden hadden flexie om duidelijk te maken hoe ze in de zin pasten, maar van een syntactische verbinding tussen bijvoorbeeld demonstrativa en nomina was toen nog geen sprake. Dat lijkt op het eerste gezicht een wild idee, maar deze visie is vrij gangbaar in sommige domeinen van de taalkunde. De ene taal doet meer op het frasale niveau, de andere heeft een sterker uitgebouwd lexicaal of sententieel niveau (zie ook Halliday & Matthiessen 2004:9; Hurford 2007).⁵ Naast de referenties naar Bichakjian (2002) en Progovac (2009) die Ad Foolen in zijn stuk noemt, kan ook verwezen worden naar Himmelmann (1997), die laat zien dat alleen talen die een lidwoord grammaticaliseren, en daarmee een determinatorkavel, ook een echte frasale nominale groep hebben. Iets soortgelijks is voor de voorzetselgroep in de Romaanse talen aannemelijk gemaakt door Vincent (1999), met argumenten die voor een goed deel overdraagbaar zijn naar het Nederlands. Van der Horst (2008: 143) verwijst naar Wartburg (1962: 50) en naar Krause (1968: 29), die getroffen wordt door de kenmerkende Gotische "äussere und innere Selbständigkeit des Wortes innerhalb des Satzganzen". Dat idee valt terug te voeren, minstens tot Hugo Schuchardt (Spitzer 1976: 445-446), maar de appositionele (en dus niet-verbonden) structuur van de Proto-Indo-Europese NP is later ook verdedigd door Meillet (1934: 360) en Lehmann (1974: 82, 84) (zie ook Van de Velde 2009a, hfst.6 voor een uitvoerige argumentatie).

De opkomst van het frasale niveau, of het ontstaan van de NP, is een langdurig proces, waarbij steeds meer appositionele elementen geïncorporeerd zijn in de NP: allereerst de adjectieven, maar later ook deelwoorden, kwantoren en nog veel later de focuspartikels.

4 Het is overigens interessant dat het idee van de gelijkheid van verschillende culturen ook aangevallen wordt in andere wetenschapsdomeinen, zie bijvoorbeeld Diamond (1997).

5 Daarnaast is het ook mogelijk dat talen betekenissen niet expliciet encoderen, maar overlaten aan pragmatische inferentie. Dat is trouwens in alle talen, ook in het Nederlands en het Engels tot op zekere hoogte het geval, zie Van der Horst (1995); Levinson (2000); Huffman (2001); Hawkins (2004:44-49).

Ad Foolen merkt op dat die diachrone gang van zaken conflicteert met de synchrone beschrijving. Synchrone beschrijvingen gaan er onveranderlijk van uit dat de adjacentie plaatsing van focuspartikel en het semantisch complement primair is, en de afstandsplaatsing secundair (afgeleid), terwijl uit de diachronie nu net blijkt dat de afstandsplaatsing primair is. Dat is op zichzelf niet zo problematisch, omdat de synchronist zich in principe niets hoeft aan te trekken van de diachronie, maar dan moet wel de theorie opgeborgen worden dat de synchrone grammatica de diachrone grammatica recapituleert (zie King 1969: 101-104 voor een kritische discussie). Ik ga echter akkoord met Ad Foolen wanneer hij schrijft dat het wenselijker is om het diachrone en synchrone verhaal op één lijn te krijgen. Dat is trouwens ook in andere wetenschappen zo. De biologie is dermate ‘gehistoriciseerd’ dat een goede beschrijving van organismen altijd in overeenstemming wordt gebracht met de evolutionaire geschiedenis. In die context wordt nogal eens verwezen naar Dobzhansky (1973): “Nothing in biology makes sense except in the light of evolution”, of naar het beroemde citaat van D’Arcy Thompson: “Everything is the way it is because it got that way”.⁶ Een meer accurate visie op afstandsplaatsing van focuspartikels lijkt me dan ook ze te zien als relicten van een vroeger stadium. Het idee dat taalstadia elkaar niet discreet opvolgen, maar continu verlopen, in een typische s-curve (zie b.v. Kroch 1989; Labov 1994: 65-66; Denison 2003; Pintzuk 2003), voorspelt logischerwijs dat een synchrone momentopname variatie zal vertonen waarin oud en nieuw naast elkaar voorkomen. De diachrone overgang van afstandsplaatsing naar incorporatie doet zich trouwens niet alleen voor bij focuspartikels, maar ook bij kwantoren (zie Van de Velde 2009a: 220-245). Beschrijvingen van ‘floating quantifiers’ (zie bijvoorbeeld Sportiche 1988) die de adjacentie positie als primair beschouwen, doen de diachronie dus ook geweld aan. Idem voor ‘possessor ascension’. Possessor ascension is de constructie waarbij de bezitter niet attributief geëncodeerd is (*in iemands ogen kijken*), maar als indirect object (*iemand in de ogen kijken*), en ook hier zijn er aanwijzingen dat de bezitter diachroon niet ‘opgestegen’ is naar het zinsniveau, maar veeleer ‘afgedaald’ is naar het attributieve niveau (zie Vandeweghe 1986: 125, die verwijst naar onderzoek van Van Bree uit 1981). Een aanwijzing in die richting is bijvoorbeeld dat possessor ascension in het Nederlands beperkt is tot onvervreemdbaar bezit, een type bezitsrelatie dat erom bekend staat in (ver)oud(erd)e patronen voor te komen (zie Heine 1997: 172 en referenties aldaar).

Een andere kwestie in Ad Foolens stuk is de vraag of de uitbreiding van de NP met achtereenvolgens adjectieven, determinatoren en kopbepalingen een natuurlijke, onvermijdelijke chronologie te zien geeft. Had het ook anders gekund? Bijvoorbeeld eerst determinatoren en dan adjectieven? Of eerst kopbepalingen? Om daar een antwoord op te krijgen, zou je kunnen kijken naar de taaltypologische distributie van de verschillende types adnominale bepalingen. Als de diachrone ontwikkeling altijd van adjectieven over determinatoren naar kopbepalingen loopt, dan mag je verwachten dat talen met kopbepalingen ook altijd determinatoren en attributieve adjectieven hebben, en dat er geen talen zijn met determinatoren zonder attributieve adjectieven. Dat zijn twee falsifieerbare claims, maar een diepgaande analyse lijkt me stof voor een nieuw proefschrift. Het onderzoek wordt immers bemoeilijkt door uiteenlopende factoren, zoals het ingewikkelde

6 Die historisch-evolutionaire wending heeft zich ook voorgedaan in de astronomie, de psychologie en vele andere domeinen.

onderscheid tussen adjectieven en andere woordsoorten, in het bijzonder nomina en werkwoorden (zie bijvoorbeeld Stassen 1997), het slecht afgebakende onderscheid tussen attributieve en appositionele structuren, enzovoort. Verder is het niet duidelijk welke talen precies kopbepalingen hebben. In de *World atlas of language structures (WALS) online* (Haspelmath et al. 2008) zijn geen kaartjes opgenomen over focuspartikels, maar of dat nu betekent dat ze typologisch zeldzaam zijn, dan wel voorlopig terzijde gelaten of gewoon over het hoofd gezien worden, is niet meteen vast te stellen. Anderzijds zijn er wel degelijk aanwijzingen dat de chronologie van de uitbreiding van de NP in de Germaanse talen, c.q. het Nederlands, een universele tendens illustreert. Uit de verbale morfosyntaxis is bekend dat elementen die ‘hoger’ zitten in de semantisch-syntactische structuur (modus > tempus > aspect) van jongere datum zijn (Hengeveld 1989: 142), en later verworven worden door kinderen (Boland 2006). Als de gelaagde structuur in het nominale domein vergelijkbaar is met die in het verbale domein (zie Rijkhoff 2002, 2008c voor typologisch onderzoek), biedt dat steun aan de hypothese dat de adjectieven, die dicht bij de nominale kern zitten, zich vroeger ontwikkelen dan de determinatoren, die op hun beurt ouder zijn dan de subjectieve kopbepalingen helemaal aan de periferie van de NP.